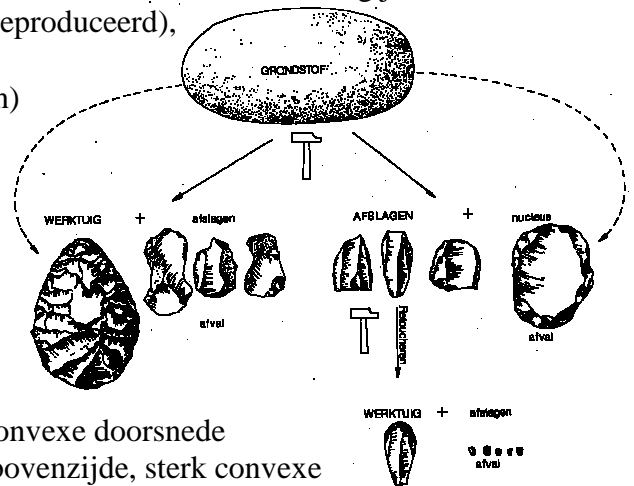

2. HET MIDDEN-PALEOLITHICUM (300 000 – 40/35 000 BP)

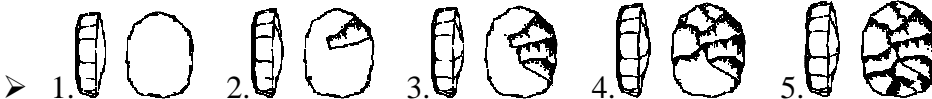
- Laatste deel Midden-Pleistoceen, eerste deel Laat-Pleistoceen (Saaliaan, Eemiaan en eerste helft van Weichsel/Würm), OIS 8-3.
- Europa: tijd van laatste *Homo Heidelbergensis* en *Homo Sapiens Neanderthalensis*.
- ± 100 000 BP: eerste *Homo Sapiens Sapiens* in Nabije Oosten

2.1 Technologie, industrieën

- Late vorm van Acheuleaan aan begin van Midden-Paleolithicum
- Mousteriaan:
  - Zowel door Neanderthalers als *Homo Sapiens Sapiens* in Afrika (Herto, Ethiopië) en Nabije Oosten (Qafzeh, Israël).
  - Relatie Midden-Paleolithicum-Neanderthaler-Mousteriaan is niet volledig juist (Neanderthaler heeft ook latere industrieën geproduceerd), maar is wel een algemene indicator
  - Overschakeling van kerntechniek (vuistbijlen) naar afslagtechniek
    - Knol bewerkt om afslagen en ev. klingen af te haken
    - Afslagen verder bewerken tot werktuigen.
    - Vuistbijlen nog wel gemaakt, maar veel minder en niet altijd in kerntechniek.

- Levallois-techniek:
  - Kern eerst voorbereid: aanmaken planoconvexe doorsnede (schildpadvormige kern: relatief vlakke bovenzijde, sterk convexe onderzijde) door afhaken van centripetale afslagen.
  - Maken van steil slagvlak aan één van korte zijden
  - Afslagen vanuit slagvlak

- Vanaf eindfase Vroeg-Paleolithicum (Midden-Acheuleaan), echte doorbraak vanaf ± 300 000 BP
- Voordeel afslagtechniek:
  - Lichtere en kleinere werktuigen (boordschrabbers, messen, spitsen,...) => eenvoudiger mee te nemen
  - Flexibeler: meer werktuigen, aangepast aan specifieke noden en omstandigheden.
- Grote homogeniteit en uniformiteit, toch soms duidelijke verschillen:
  - Verschillen in onderlinge verhoudingen tussen de werktuigtypes
  - Verschillen in verhoudingen van Levallois-techniek
- F. Bordes (jaren '50): typologie van het Mousteriaan
  - *Moustérien de tradition Acheuléenne* (Mousteriaan van het Acheuleaantype)
  - *Moustérien typique* (Typisch Mousteriaan)
  - *Moustérien de type Quina* (Quina)
  - *Moustérien de type Ferrassie* (Ferrassie)
  - *Moustérien à denticulés* (getand Mousteriaan)
- Betekenis van groepen ?
  - Bordes : culturele differentiatie, weerspiegeling van verschillende stammen
  - Lewis Binford (jaren '60): socio-economische verschillen, type was afhankelijk van de functie van de site

- Paul Mellars (eind jaren '60): chronologische ondergrond
- Nu: deels afhankelijk van beschikbaarheid van silex.
- Sommige sites (Seclin, Rocourt, Rissori,...): uitgesproken klingendebitage.
  - Oudste sites: ± 200 000 BP
  - Jongste sites: ± 70 000 BP
  - Geen continuïteit met Laat-Paleolithicum, waar klingendebitage dominant is.
- Herkomst van gebruikte steenmaterialen: anders dan in Vroeg-Paleolithicum
  - Meer verschillende soorten (Grot Vaufrey: 9 soorten silex, naast kwarts en andere gesteenten)
  - Van grotere afstanden tot 80 km (maar lokaal materiaal [±10 km] nog steeds dominant: ± 90%)
  - Verschil van verspreiding tussen gesteenten in sites van C-Eur en W-Eur: komt vaker van ver in C-Eur.
- Bewerkt been en hertengewei
- Houten speren (vb. Lehringen, D)

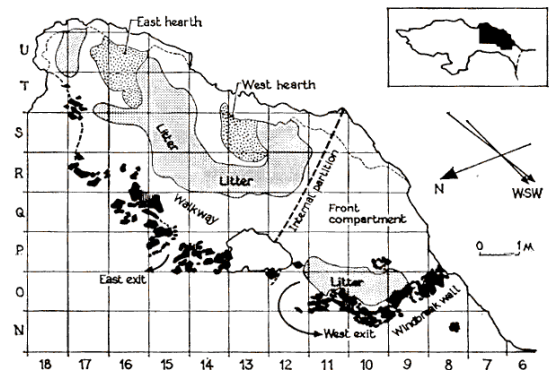
2.2 Bewoning en bewoningsstructuren

2.2.1 Inplanting

- Veel meer vindplaatsen dan uit Vroeg-Paleolithicum
- NO-Eur (W-Rusland, Moldavië, Oekraïne) ook gekoloniseerd door mens
- Voornaamste contexten blijven vnl
  - Grotten : Pontnewydd (Wales), Grotte Vaufrey (F), grotte du Bizon (Arcy-sur-Cure)
    - Probleem: tafonomische processen die contexten verstoren : klimaat, dieren,...
  - Rivierterrassen en alluviale contexten (meestal secundair): Salzgitter-Lebenstedt (D)
  - Loess-afzettingen: Maastricht-Belvedere (NL), Biache-Saint-Vaast (F).
    - Kalkrijke loess => goede bewaring van o.a. been.
  - Eifelgebied (begraven onder vulkanische afzettingen)
  - Meren en bronnen: Tata (H), Lehringen (D)

2.2.2 Inrichting

- Weinig sporen van duidelijke ruimtelijke organisatie of functionele specialisatie. Nauwelijks onmiskenbare bovengrondse structuren (hutten, tenten),
- Beperkt aantal haarden
  - Met stenen krans of vloer, of uitgegraven: Grotte du Bizon (Arcy-sur-Cure)
  - Meestal enkel accumulatie van verbrande artefacten en ecofacten (bot, houtskool,...): Lazaret, Grotte Vaufrey, Combe Grenal,...
  - Soms middenin nederzettingsresten, rol van centrale focus (op sites met soms een lage graad van ruimtelijke organisatie)
- Nice: Grotte du Lazaret
  - ± 130 000 BP
  - Twee duidelijke haarden tegen rotswand
  - Smalle, ± semi-circulaire zone van stenen: mogelijke resten van hut tegen rotswand.
    - Grens van hut: stenen "muurtje" met 7 paalkuilen die hut vormden
    - Wand waarschijnlijk uit huiden
    - Onderverdeeld in 2 kamers:
      - Voorkamer: zonder haard, met slaapruijme bij grote ingang
      - Tussen kamers: schutting, waarschijnlijk in organisch materiaal
      - Grote kamer met kleinere ingang, 2 haarden, vnl. slaapruijmes (schelpjes afkomstig van wieren die als matras [bedekt door huiden] dienden)

- Interpretatie aangevochten: stenen accumulatie als dump van opruiming of instorting van grotzoldering.
- Jacht op herten, steenbokken en (in mindere mate) paarden, oeros, neushoorn olifant en konijn. Wolf, vos, lynx en panter gejaagd voor pels.
- Acheuleaan: vuistbijlen, schrabbers op afslagen,...
- 5 maand oude steenbokken (geboren in juni/juli) => winterkamp.
- "Grotte du Renne" (Arcy-sur-Cure, F)
  - 2 kleine, halfcirkelvormige constructies tegen rotswand ($\pm$ 35 000 BP)
  - Bodem geëffend en met stenen platen bedekt: mogelijke basis voor onderkomen gestut door mammoetslagtanden en houten palen
  - Eigenlijk al Laat-Paleolithicum
- Molodova I (Oekraïne)
  - Ronde hut ($\varnothing$ 6 - 8m) met basis uit mammoetbeenderen, op 2 plaatsen onderbroken (waarschijnlijk dubbele ingang)
  - 15-tal haardjes (met houtskool en verbrand bot) in hut
  - Hut waarschijnlijk uit takken en huiden
  - Late fase Midden-Paleolithicum: tussen 60 000 en 40 000 BP.
- Problemen bij interpretatie van vindplaatsen met een dierlijk skelet en stenen artefacten
  - Soms 'kill sites' / 'butchery sites'
    - Gröbern (D): olifant in zeer nauwe connectie met artefacten
    - La Cotte de Saint Brelade (Jersey): beenderophoppingen aan voet van klif. Waarschijnlijk van de klif gedreven en selectie van dierenresten meegenomen.
  - Soms twijfel over associatie:
    - Lehringen (D): $\pm$ 125 000 BP. Olifant met houten speer eronder. Fluviaatiele context, dus mogelijk geen verband. Wel silex afslagen met sporen van zowel houtbewerking als snijden van vlees
    - Neumark-Nord (D): fluviaatiele context. Volwassen oerrund en artefacten. Geen snijsporen op beenderen, wel knaagsporen van wolf.
- Maastricht-Belvédère (NL)
  - Sites uit OIS 7, tussen 242 000 en 186 000 BP op terrassen van de Maas.
  - Sommige sites met dunne vondstspreading, sommige met intense 'bewoning' (rijk aan artefacten) => diverse categorieën van evenementen
  - High-density sites (veel vondsten): ofwel eenmalige occupatie ofwel (eerder) palimpsest van verschillende fases.
  - Low-density sites (weinig vondsten): waarschijnlijk 'kill' of 'butchery sites'

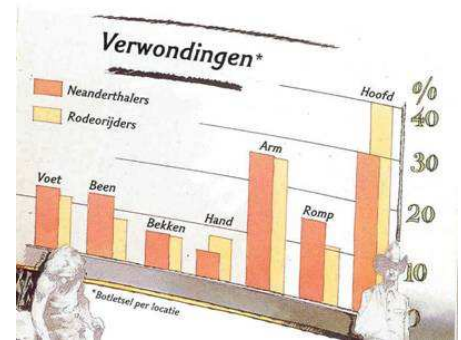
2.3 Sociale structuren

- Jacht op vrij groot wild veronderstelt nood aan zekere sociale organisatie in groepen van Neanderthaler: groepen van 30-tal personen (totale Neanderthalbevolking nooit meer dan enkele 10 000-en)
- Shanidar (Irak) en La Chapelle-Aux-Saint (F): resten van Neanderthalers met zware verwondingen en die niet zonder hulp van groep hadden kunnen overleven.
- Neanderthaler was sociaal en intellectueel vrij sterk geëvolueerd (technologische evolutie)

2.4 Overlevingsstrategieën

- Goed jager, vermoedelijk ook nog deels aaseter.
- Chemisch onderzoek (stabiele isotopen analyse): Neanderthaler was bijna uitsluitend vleeseter.
- Ook visvangst, maar dan vnl. op sites nabij open water

- Jacht was gevaarlijk: veel verwondingen
  - Mogelijk verband met lage levensverwachting: ± 80% stierf voor zijn 40e, meestal tussen 20 en 30 jaar.
  - Wellicht gebruik van houten aangepunte speren (vb. Lehringen) of met vuurstenen of benen spitsen geschachte speren.
- Faunaresten:
  - Meestal brede waaier van soorten en leeftijden
  - Soms specialisatie in de jacht: vaak dominantie van één of maximum twee diersoorten
  - Meestal jacht op (middel-)groot wild, vnl. kuddedieren (bizon, eland, oerrund, paard, rendier). Jacht op mammoet, olifant en neushoorn is minder courant.
  - Soms ook specialisatie op bepaalde leeftijds- en/of geslachtsklasse
  - Migrerende kuddedieren: vaak massaal afgeslacht op plaatsen met moeilijke doorgang ("bottlenecks", vb. uitgang van smalle riviervallei te Salzgitter)
- Erd (Hongarije): specialisatie in hollenberen (78-95%). In lente op pasgeboren en jonge beren, in herfst jacht op paarden.
- Salzgitter-Lebenstedt (D): vnl. rendier (¾ van beenderen). Systematische verwerking.
- Grotte de l'Hortus (bij Montpellier, F): tijdelijke kampplaatsen met steenbok (54%) en hollenberen (17%) uit periode januari-maart, en paard en hert uit periode juni-augustus.
- Mauran (F): bizon (99%), 80% volwassen wijfjes en kalveren (selectieve jacht).
- Zwolen (Pl): 94% paarden
- Grot van Lazaret (F): gevarieerd dieet, nadruk op hert en steenbok. Andere dieren voor vlees op pels. Ook visvangst.

2.5 Ideologie en kunst

2.5.1 Symbolische objecten

- Symbolische objecten = objecten zonder onmiddellijk herkenbaar nut. Vervaardiging ervan wijst indirect op zekere vorm van communicatie of spreekvaardigheid.
- Veel discussie over symbolisch (ritueel) karakter van bepaalde objecten:
  - Veel krassen en doorboringen zijn resultaat van dierlijke activiteiten.
  - Divje Babe 1 (Slovenië): "knokenfluit", ± 41 000 BP. Gaten als sporen van dier.
- In sommige grotten: merkwaardige stenen (pyriet), grote fossiele schelpen e.d. die duidelijke door mens zijn meegebracht als soort zeldzaamheid.
- Meest betrouwbare symbolische vondsten: eind Midden-Paleolithicum
  - Vanaf 70 000 BP: frequenter gebruik van rode of gele oker, meestal als sporen van krassen of slijpfacetten op stenen of benen objecten in nederzettingenlagen. Mogelijk gebruikt om lichaam of objecten te kleuren
  - Vanaf 40 000 BP: toename geperforeerde objecten
    - Arcy-sur-Cure "Grotte du Renne": botten en tanden als sieraden (circulaire groeven of doorboord)

2.5.2 Menselijke bijzettingen

- Neanderthaler is eerste hominide die doden gaat begraven (enige spirituele aspect dat archeologisch relatief eenvoudig kan worden nagegaan)
- 300 000 – 100 000 BP: aanwijzingen van andere dodenbehandeling
  - Depositie (*chaching*): meerdere lichamen of lichaamsdelen op bepaalde plaatsen in landschap die daartoe specifiek zijn aangepast (vb. grotten met opvallende plaats in landschap)
    - Atapuerca – "Sima de los Heusos" (300 000 – 200 000 BP): depositiegrot van *Homo Heidelbergensis* zonder duidelijke oriëntatie of sortering.

- Eerste echte primaire graven: waarschijnlijk pas vanaf 100 000 BP
  - Eerst door HSS in Nabije Oosten, vanaf 60 000 BP overgenomen door Neanderthalers. Komen veel meer voor in periode 60 000 – 40 000 BP.
- Europa: 51 mogelijke graven uit Midden-Paleolithicum (31 zijn zeker een graf)
  - 36 van Neanderthalers, 15 van moderne mens (HSS)
  - Lage aantal?
    - Niet iedereen begraven?
    - Differentiële bewaring van skeletten in grotten en in openlucht (meestal verspreide losse beenderfragmenten in woongebied)
- Meeste graven in 2 clusters:
  - W-Eur: vnl. Frankrijk
  - O-Eur en Nabije Oosten: Israel (Kebara), Krimea (Kiik, Koba) en Irak (Shanidar)
    - Zowel Neanderthalers als HSS
  - Geen graven in C-Eur, mogelijk door grote hoeveelheid carnivoren.
- Alle leeftijden, maar mindere vertegenwoordiging van adolescenten.
  - ± 40 % kindergaven: enkele foetussen, enkele doodgeboren baby's, 10-tal kinderen <10j.
  - Reeks volwassenen, sommige ouder dan 40 j.
- Foetale positie (op zij, opgetrokken benen), vnl. O-W, soms N-Z-oriëntatie. Vaak in kuil, afgedekt met grond of stenen. Soms geïsoleerde graven, soms in mogelijke necropolen.
- La Ferrassie (F):
  - 8-tal individuen vermoedelijk intentioneel begraven in kuiltjes of onder hopen steen.
  - Vnl. zeer jonge kinderen, slechts 2 volwassenen.
  - In foetale houding in kuil, met aarde opgevuld en soms afgedekt met stenen.
  - Zeer gevarieerde grafgiften (niet zeker of het bewuste giften zijn)
- Soms resten van dieren meegegeven, vnl. rundachtigen en hertachtigen
  - Roc-de-Marsal (Dordogne, F): kind met hoofd op "kussen" van beenderen
  - Teshik-Tash (Rusland): kind op bed van geitenbeenderen. Hoornen van steenbok rond schedel (maar associatie bediscussieerbaar)
- Informatie over begrafenisritueel:
  - Shanidar (N-Irak): erg veel stuifmeel bewaard. Bodem was mogelijk bedekt met bloesems, maar tegenwoordig denkt men dat het recent stuifmeel was, binnengebracht door graaf dieren.
- Berencultus?:
  - Sommige grotten: beenderen van beren langs wanden.
    - Waarschijnlijk door levenswijze van beren zelf: voor de winterslaap graaft hij een kuil, waarbij de beenderen van daar gestorven dieren langs de wanden worden opgehoopt.
- Post-mortem snij-, breuk- en brandsporen op Neanderthalschedels:
  - Monte Circeo (It.): veroorzaakt door hyena's
  - Krapina (± 130 000 BP): extreme fragmentatie en slijsporen
    - Mogelijk kannibalisme
    - Mogelijk begrafenisritueel met groot belang van ontvlezing

